

Юлія Логвиненко

СПОГАДИ МИКОЛИ РУДЕНКА “НАЙБІЛЬШЕ ДИВО – ЖИТТЯ” У ДИСКУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ МЕМУАРИСТИКИ XX століття

Проаналізовано мемуарний роман М. Руденка “Найбільше диво – життя” і доведено, що твір належить до суб’єктивного типу літературних мемуарів та є спробою філософської автобіографії. Незважаючи на те, що спогади є суб’єктивними за своєю суттю, доведено, що вони є важливим літературним документом, бо через деталі відображають епоху, до якої належить автор.

Ключові слова: літературна мемуаристика, літературоцентрична концепція, образ епохи, україноцентрична концепція, філософська автобіографія.

Буремні історичні події XX століття не могли не позначитися на світобаченні письменників, культурних діячів, а через них – і на всьому літературно-культурному дискурсі. Літературна мемуаристика – важливий складник українського літературного процесу, яка, хоча й суб’єктивна за своєю природою, забезпечує можливість встановлення правди, осягнення об’єктивного змісту історії. Твір М. Руденка “Найбільше диво – життя”, у якому автобіографічний матеріал поданий у жанрі роману, на наш погляд, є зразком мемуарної прози XX століття й потребує належного вивчення.

Інтерес до літературної мемуаристики, що зріс останнім часом, виник також і з метою вивчення ідеології XX століття, бо її відлуння досі позначається на бутті незалежної України, що, хоча й опосередковано, вимагає узагальненого комплексного дослідження літературної мемуаристики загалом і різних її структурних типів зокрема для різнопланового аналізу суспільних та культурних подій українського суспільства.

Огляд сучасної наукової і спеціальної літератури показав, що найбільш прикметними досягненнями в дослідженні літературної мемуаристики є праці І. Василенко, Т. Гажі, О. Галича, А. Костенка, Г. Маслюченко, Г. Мережинської, А. Сердійчук та інших авторів. Сфера наукових інтересів учених лежить у дослідженні мемуарів як літературного жанру, класифікації мемуарів за типами, що стало основою для нашого аналізу спогадів Миколи Руденка.

Мета статті – проаналізувати спогади М. Руденка “Найбільше диво – життя” і розкрити, що мемуаристика є одним зі шляхів створення образу епохи, відображення літературного життя та творчої індивідуальності письменника.

Мемуари можна назвати “підсумковим” типом творчості, бо писати спогади починають тоді, коли настав час, на думку автора, робити підсумки життя. Тому в спогадах М. Руденка наявні два рівні: образ автора – героя та оповідача – характеру в процесі становлення та зрілої особистості. Автор аналізує свої вчинки, дає їм оцінку, тому для М. Руденка мемуари є способом знову прожити своє життя, розставити акценти на тому, що видається найістотнішим, розкрити свою життєву позицію. М. Руденко так і розпочинає автобіографічний роман: з питань, які стояли перед ним все життя і на які він спромігся дати чесні відповіді: “...хто є людина? Як вона з’явилася на землі? Яке її місце у Всесвіті? Що (або Хто) є сам Всесвіт?...” [3, с. 20].

Є. Сверстюк у передмові до роману відразу виокремив провідну ідею твору – “книга про шукання істини і про відкриття свободи, дарованої кожному, як і дар життя. Тільки свобода набуває ваги і цінності, де усвідомлює себе на вершині відповідальності, на дорозі добра. ... Серед безлічі життєлюбів, що не викликають інтересу, схилиємось перед життєлюбом, який в ім’я свободи ставив на карту і свободу, і життя” [3, с. 18].

Т. Гажа безпомилково визначила спогади М. Руденка “Найбільше диво – життя” як спробу філософської автобіографії й відзначила, що “мемуарна книжка М. Руденка оприявнює європейську традицію, яка передбачає виклад філософських пошуків на тлі історії становлення людини”. Найважливіші ознаки філософської автобіографії, на думку дослідниці, – посилені рефлексія над життєвими явищами не лише поточного політичного та літературного життя, але й глобальними загальнолюдськими проблемами, пропонування своїх відповідей на найважливіші філософські питання буття людини й природи [1].

Роман “Найбільше диво – життя” – це філософське самодослідження, у якому домінує життєвий досвід самого героя, перед яким світ та події розгортаються поступово, момент за моментом (“з моменту народження власної пам’яті” [3, с. 21]), де розповідь ведеться з позицій автора. Твір написаний як монолог, звернений до читача, у якому автор пояснює факти свого життя так, щоб вони були зрозумілими без перекручень чи домислів. Це єдиний твір М. Руденка, де читач не є співтворцем тексту, йому відведена пасивна роль

слухача. Основна філософська проблема у спогадах М. Руденка – це рефлексія людського буття, сповненого суперечностей, ускладнень, таємниць. Автор бачить і зображає світ не сам по собі, а як оселю людського життя, що є відправною точкою філософської свідомості. У його думках та спогадах відображені вічні й вищі інтереси особистості, потреби і сподівання людини, її розум і культура.

Спогади є суб'єктивними за своєю сутністю. Мемуари передбачають активну присутність автора, його індивідуальних оцінок та суджень, саме тому вони є найбільш суб'єктивним з-поміж усіх інших типів творчості. "У суб'єктно-орієнтованих текстах у центрі уваги знаходиться суб'єкт розповіді – автор, значущість особистості і особистих подій мемуариста дає йому право говорити про себе. Якщо мемуарист – яскрава і надзвичайно значуща для історії чи культури мовна особистість, то читацьке та дослідницьке сприйняття його тексту буде зосереджено на ньому" [6]. У спогадах М. Руденка втілені основні складники, що становлять інтерес для вивчення: родина, нація, епоха, ідея національної ідентичності, ідея самоусвідомлення особистості й пошуки свободи волевиявлення, історичне та національне самоусвідомлення, філософські пошуки самого себе, психоаналіз своїх дій та вчинків тощо. Спогади М. Руденка належать до суб'єктного типу літературних мемуарів.

Беручи за основу для аналізу визначення В. Родигіної, де мемуаристика бачиться дослідницею як один з основних напрямів документальної літератури, що характеризується ретроспекцією в минуле і ґрунтується на реальності побаченого й пережитого автором [5], розуміємо, що головні вимоги, які стоять перед автором мемуарів, – це чітке дотримання історичної та життєвої правди, фактографічність, ретроспективність, чіткість свідчень, відмова від творення сюжету, недоцільних художніх прийомів. Саме тому мемуари М. Руденка є цінним літературним документом, оскільки автор уособлює собою цілу епоху: швидко зробив вдалу літературну кар'єру, зазнав ідеологічної критики, перебував у в'язниці та таборах за тоталітарної влади, його твори були вилучені з бібліотек, він стояв біля витоків Української Гельсінської групи, зважився на пряму критику ідей К. Маркса та партії, і, зрештою, змушений був емігрувати в США. Зважаючи на те, що автор мемуарів був членом СПУ, головним редактором журналу "Дніпро", вони також є важливим джерелом з історії українського культурного та літературного життя ХХ століття. Автор усвідомлює, що його спогади мають вагу, бо й сам знає, що прожив насичене на події життя: "...історія радянської держави від перших її господарчих кроків і до вимушених горбачовських реформ пройшла перед моїми очима. Іноді, подумки оглядаючи своє життя, сам дивуюся з того, як багато довелось мені пережити, побачити, випробувати на собі самому" [3, с. 32].

У спогадах-сповіді М. Руденка чітко простежуються декілька змістових площин. Перша змістова площина, у яку відразу занурюється читач, – це площина особистого, інтимного життя автора. М. Руденко чітко усвідомлює, що його особисте життя, як і життя всіх видатних особистостей, викликає інтерес у читача, й оминати його, пишучи мемуари, неможливо. Проте автор спромігся, згадуючи інтимні епізоди з життя, на відвертий діалог із читачем.

Раннє дитинство згадує радісно: "Моя пам'ять – те джерельце, з якого витікає людське "я", – починається весело і яскраво" [3, с. 22]. Автор бачить витоки себе теперішнього як людини, письменника в дитинстві, і осмислює себе через ті образи, які закріпилися в його пам'яті. Домінантними спогадами дитинства є не докладне відтворення подій, а внутрішніх вражень і почуттів дитинства: "Кажучи про дитинство, ми усвідомлюємо: десь там, у глибокій криниці часу, зберігається живодайна волюга, з якої формується кров людини – її життєва сутність" [3, с. 33].

Тільки раннє дитинство автор згадує як веселі та щасливі дні. Подальші етапи життя автора складають не часові параметри, а повороти долі. Це позначилося на змісті. Книга перша структурована за періодами життя: "Дитинство", "Школа", "Університет, військо, війна...", а далі – "Новобранець літератури", "Друге народження". Книга друга складається залежно від поворотів долі: "Життя з блискавкою в мозку", "Дисиденти", "Політ'в'язні".

До кола найближчого оточення М. Руденка входить його родина. У ній автор черпає сили. Можемо спостерігати, що впродовж усіх життєвих перипетій автора, сім'я жодного разу не відмовилася від М. Руденка. У спогадах бачимо три покоління Руденків: мати, четверо братів і сестер (діти мали три родові корені – Кузьмини, Руденки й Медведєви) та сини самого автора. Про батька М. Руденко мав мало спогадів, бо той помер, коли автор був дитиною. Родина жила дуже дружно: "За все своє життя не пригадую жодної сварки поміж нами" [3, с. 24]. Хоча відверто М. Руденко жодного разу не стверджує, спостерігаємо, що автор пишається своїм родом. Це видно з деталей-епізодів. Він часто звертається до образу дому – будинку, що все життя будувала його матір ("Хата наша так і лишилася недобудованою, її другу половину згодом перетворено на корівник та стайню" [3, с. 25]), та образу сім'ї, родини автора, члени якої репрезентують усі верстви радянського суспільства, тому ці образи набувають символічного значення: дім – це Україна, родина – це український народ, які разом і були потужним джерелом впливу на формування та становлення особистості автора.

Особисте життя та побут родини дозволяє М. Руденку відтворити історію суспільства ХХ століття, подати повний і яскравий портрет епохи, пропустивши її через себе. Так, тема страшної, непосильної праці шахтарів, яка мало змінилася до сьогодні, осмислюється через зображення життєвої трагедії батька, який помер від вибуху на шахті "Першине". Сім'я Руденків переживає голодні роки НЕПу, голод 1932–1933 років. Яскравим епізодом

змальовано вітряк діда Самотоя, що був зруйнований у колективізацію. Описано побут післявоєнних років, культ Сталіна. Тема згубного впливу Сталіна та його прибічників на історичний та культурний розвиток України і СРСР прямо чи опосередковано постійно присутня на сторінках спогадів. Автор, вбачаючи в людині найвищу державну цінність, засуджує виникнення культу з будь-кого чи будь-чого, розкриває згубні наслідки діяльності Сталіна для людської цивілізації загалом.

Окремо зображено табори та життя на засланні. Спогади надзвичайно промовисті, вони постають через коротенькі психологічні замальовки, портрети людей, побутові дрібниці, пейзаж, що цілком можуть замінити докладну документальну оповідь. Тема війни подана у творі виключно на матеріалі власної біографії автора. Вона зображена у формі мозаїчних спогадів, бо “далі починається шлях, де імена й обличчя на екрані пам’яті не затримуються” [3, с. 157]. Автор розповідає про війну через той психологічний стан, у якому перебував у роки війни. Навіть у таборах та на засланні М. Руденко писав, а про війну писав дуже мало, на думку автора, “кілька посередніх поезій” [3, с. 157]. Тема масових репресій в Україні, суди, арешти, робота КДБ розкривається автором через життя його родини. Таким чином, перед читачем “Найбільшого дива” постає історія радянського суспільства в усій повноті її фактів.

Невід’ємним від життя родини М. Руденка є життя України, адже родина – це частина країни. Аналізуючи в попередніх роботах романи М. Руденка та беручи до уваги “Найбільше диво – життя”, бачимо, що автор ідентифікує себе як громадянин України та Всесвіту, а не СРСР. Він бачить свою місію в порятунку планети та доведенні вивищеності українського народу над усіма слов’янськими. Саме склоти, наші прадавні предки, на думку автора, вигодували українським хлібом Афіни, і тому “історична схема, що її фальсифікатори історії підганяли під потреби Московської держави, принаймні на тисячу років обкрадає український народ” [3, с. 337]. Тому органічними в тексті бачаться питання пригноблення української мови та української культури, навчання учнів російською, становлення та розвиток українського літературного процесу в дискурсі соцреалізму – всі вони пройшли через свідомість автора, і, художньо опрацьовані та викладені з описом того психоемоційного стану, що їх супроводжував, ще раз підкреслюють чітку громадянську позицію автора. Вірність своїм переконанням та ідеалам бачимо в тих моментах, коли він розповідає про той період, коли очолював журнал “Дніпро”. Його місія була в тому, щоб підняти рівень української літератури, допомогти початківцям, незалежно від рекомендацій партії.

Життєва позиція М. Руденка була дуже чітка; тому і стають зрозумілими арешт, суд і табори. Відповідно до зазначених чинників можна виокремити дві домінантні концепції у спогадах М. Руденка: україноцентричну та літературоцентричну. Україноцентричну концепцію становлять мовний, державотворчий, консолідувальний і політичний складники мемуарів та ототожнення себе з нацією. Літературоцентрична концепція ґрунтується на усвідомленні своєї письменницької місії й реалізації її в ім’я нації, надання оцінки сучасникам у контексті їхньої діяльності, задумі мемуарів як суб’єктивної історії української літератури ХХ століття.

Згідно з цими концепціями, треба бути чесним із собою. Продемонструвати себе різного, а не переписувати історію свого життя відповідно до життєвого досвіду, зміни переконань, – це те, на що багато хто не здатен зважитися. Зрозуміло, що читачеві цікаво буде дізнатися від самого автора, переконаного комуніста, як той став дисидентом. М. Руденко, розуміючи інтерес читача й апелюючи до нього, докладно робить виклад фактів та пропагує власні філософські ідеї.

М. Руденко зазначає: “Обов’язок письменника – моделювати світ таким, яким він його бачить, знає, розуміє. Світ – це значить моделювати людей і земний космос. Дехто гадає, що космос існує тільки поза межами земної атмосфери, та це, звісно, обивательське сприйняття світу. Космос усюди. Космос – це ми самі, він у душах наших, мозкові нашому й крові” [3, с. 314]. Почуття космізму, любові до людей, природи, чесності з собою, притаманне автору, пробудило в ньому “процес незворотний, глибинний”. М. Руденко “відчував себе похованим під горами трупів, які, виявляється, були щоденною реальністю не тільки на фронті, а й десь у сибірському тилу” [3, с. 340]. Автор зізнається, що його “дисиденство пустило перші корінці тоді, коли я годинами дискутував із Леонідом Соломоновичем” [3, с. 343]. Загалом вплив Первомайського на становлення громадянської позиції М. Руденка був непересічним. Їхнє знайомство почалося 1937 року і тривало все життя. Автор доволі часто згадує А. Первомайського в своїх спогадах і завжди з теплими почуттями.

У 1963 році відбувся переломний момент у житті М. Руденка, і, за словами автора, “з’явилася на землі людина, котра тільки зовні нагадувала мене попереднього” [3, с. 378]. І тут починається, як влучно зазначив Є. Сверстюк, “інтелектуальна драма Миколи Руденка”, що її критик бачить як драму боротьби за абстрактну істину [3, с. 8]. Це була трагедія людини, яка, шукаючи істину, побачила в політиці компартії страшні помилки. Сліпа віра в постулати марксизму, що була дана разом з вихованням, приводить до того, що автор спочатку вважає, що Хрущов не бачить справжньої ситуації через неправильно подану інформацію, тому пише листи до компартії, особисто М. Хрущову. “Терпіли довго: цілих 14 років. І терпіли тільки тому, що я, вперто бомбардуючи і ЦК КПУ, і ЦК КПРС своїми листами, ніде не поширював антимарксистських ідей” [3, с. 388].

Автор піддає гострій критиці теорію додаткової вартості К. Маркса. Ця критика знаходить своє відображення в багатьох творах М. Руденка (романи “Ковчег Всесвіту”, “Фор-

мула Сонця”, “Орлова балка” та ін.). Для письменника, за його словами, було страшним потрясінням, коли він зрозумів, що вчення, яке лягло в основу всієї комуністичної системи, хибне [4, с. 12]. Ще в праці “Шлях до хаосу” М. Руденко попереджає: держава (СРСР) розвалюється, своїм падінням вона роздавить громадян, потрібно повернути селянам землю, з якої вже забрано сонячну енергію. Адже шоста частина земної суші, на якій розташувався Радянський Союз, перебуває в надзвичайно виснаженому стані. Сотні мільйонів людей потерпають від загрози голоду – світова громадськість повинна на це реагувати. Потрібно рятувати землю, яку знищує неправильне використання ресурсів правильною верхівкою комуністичної партії.

Критика М. Руденком теорії К. Маркса не була новою. Ще на початку ХХ ст. К. Лібкнехт у праці “Дослідження законів суспільного розвитку” піддав критиці концепцію К. Маркса і його закони суспільного розвитку. Проте потрібно бачити відмінність: К. Лібкнехт не жив у СРСР, до того ж М. Руденку було що втрачати, і наслідки критики К. Маркса та компартії були для М. Руденка жахливими. Спочатку його визнали психічно хворим, щоб “зрозумів” свої помилки, пояснювали “традиційними методами”: арешт, знущання, ув’язнення, табори.

Проте прагнення до свободи думки, бажання захистити землю від виснаження, а головне – розуміння своєї місії в тому, щоб довести значення додаткової вартості в розвитку людства, бо, за твердженням автора, “природа не могла поставити бар’єр на шляху до прогресу – його поставила людська несвобода” [3, с. 389] не дали М. Руденкові відступитися від його переконань. Автор і надалі наголошував на тому, що викривлення Сталіним теорії додаткової вартості призводить до виснаження людей та ресурсів. Тому автор докладно, помоментно, користуючись нагодою, ввів у текст спогадів своє бачення та розуміння теорії додаткової вартості. Автор ознайомив читача із власною економічною моделлю та довів, який вигляд має мати енергетичний обмін у земній економіці. Це дуже важлива частина спогадів, і надійшов той момент, де автор почав вести діалог з читачем, бо уважний читач обов’язково підтримає розмову на цю тему. А цікавий читач буде шукати, як саме письменник, літератор спромігся створити власну економічну модель з енергетичним обміном між її складниками. У будь-якому разі, на нашу думку, це момент найбільшого напруження в тексті. Автор розкривається в цій частині спогадів повністю. Він сповідається читачеві про “ту надзвичайну подію в моєму (М. Руденка) житті, яку можна назвати зустріччю з Богом” [3, с. 417]. Усе, що відчув та пережив упродовж 12–15 серпня 1963 року, він гарячково записував, проте запису не знайшов ні після сибірського заслання, не повернула його й Служба безпеки України.

Спостерігати, як змінюється особистість автора, залежно від пройденого життєвого шляху і зміни його світоглядних переконань, – рідкісна можливість зрозуміти розвиток світоглядної позиції цілого покоління. Зазвичай читач має мало нагод ознайомитися з самооцінкою автора. У спогадах М. Руденко апелює до багатьох своїх творів, розповідає історії створення, епізоди з життя, які використані в текстовій тканині, – і це робить мемуари цінним літературним документом. Образ епохи, створений автором з множини деталей, епізодів, оцінок, суджень і характеристик, виявляється глибшим і точнішим, ніж кожен спогад, узятий окремо. Все це дає змогу зробити висновок про те, що українська літературна мемуаристика має гарні перспективи подальшого розвитку.

Спогади М. Руденка “Найбільше диво – життя” продемонстрували нові стилеві та жанрові можливості мемуарної прози, новий рівень взаємин між автором і читачем. Спогади письменника є довершеним художнім твором, який увібрав у себе художній стиль автора, вміння відображати життя в картинах і епізодах, створювати повноцінні виразні характери, відтворювати психічний та емоційний стан. Заданий твір – це відтворення рефлексій над життям, виклад авторської філософської концепції.

Пропоноване дослідження не вичерпує всіх аспектів аналізу спогадів М. Руденка. Подальша робота буде спрямована на дослідження образу автора та читача в мемуаристичній як особливому типі літературної творчості.

Література

1. Гажа Т. П. Українська літературна мемуаристика другої половини ХХ століття: становлення об’єктного і суб’єктного типів: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.01 – українська література / Т. П. Гажа. — Харків, 2006. — 20 с.
2. Маслюченко Г. О. Художні мемуари та автобіографічна повість в українській літературі 90-х років ХХ століття: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.01 – українська література [Електронний ресурс] / Г. О. Маслюченко. — Дніпропетровськ, 2004. Режим доступу: http://librar.org.ua/sections_load.php?s=philology&id=4465
3. Руденко М. Найбільше диво – життя. Спогади / М. Руденко. — К.: ТОВ “Вид-тво “КЛІО”, 2013. — 696 с.
4. Руденко М. У череві дракона / М. Руденко; передм. І. М. Власенка. — К.: Редакція журналу “Дніпро”, 2007. — 582 с.
5. Родигіна В. Ю. Мемуаристика Докії Гуменної: інтерпретація української ідентичності в літературі та культурі: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.01 – українська література / В. Ю. Родигіна. — Черкаси, 2010. — 20 с.
6. Сердйчук Л. П. Форми прояву автобіографічного в текстах [Електронний ресурс] / Л. П. Сердйчук. — Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/>

In the article explores M. Rudenko’s novel-memorials “The greatest miracle – life” and proved that the composition belongs to the type of literary memoirs and are is an attempt philosophical autobiography. Despite the fact that memories are subjective in nature, it is proved that they are an important literary document, because through the details reflect the era to which the author belongs.

Keywords: literary memoirs, literaturecentrism conception, image of the epoch, Ukraincentrism conception, philosophical autobiography.